

Angleško-slovenska šahovska terminološka baza

Vili Grdič, Alja Križanec, Kaja Perme, Lea Turšič

Oddelek za prevajalstvo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana
grdic.vili@gmail.com
alja.manja@gmail.com
kaja.perme@gmail.com
lea.tursic@gmail.com

Povzetek

V okviru univerzitetnega predmeta Terminologija smo izdelali angleško-slovensko šahovsko terminološko bazo, saj smo želeli ustvariti zanesljiv dvojezični vir šahovske terminologije, ki vsebuje tudi slovenščino. Baza je nastala po korpusnem pristopu. Izdelali smo angleški in slovenski korpus ter iz njiju izluščili 82 angleških in 109 slovenskih terminov. Razdelili smo jih v pet podpodročij (taktika, strategija, otvoritev, končnica in ostalo) ter jih opremili z definicijami, kolokacijami, zgledi rabe, podatki o statusu in opombami.

English-Slovenian Chess Terminology Database

In our university Terminology course, we built an English-Slovenian chess terminology database because we wanted to create a reliable bilingual source of chess terminology that includes the Slovenian language. The database is based on the corpus approach. We built an English and a Slovenian corpus and extracted 82 English and 109 Slovenian terms. We divided them into five subfields (tactics, strategy, opening, endgame and other) and added definitions, collocations, usage examples, status information and notes.

1. Uvod

Šah lahko razumemo le kot prostočasno dejavnost v obliki namizne igre, v resnici pa gre za športno disciplino ter pestro interdisciplinarno in terminološko zelo kompleksno področje. Je tudi predmet raziskav številnih področij, tako naravoslovnih kot družboslovnih.

Slovenska šahovska terminologija lahko deluje zelo zapleteno, včasih je tudi težko najti slovenske ustreznike tujejezičnih terminov, ki šahiste zaradi močnega vpliva spleta kar naprej obkrožajo (sploh angleški). Je pa njeno poznavanje ključno za pravilno izražanje in opisovanje šahovskih partij. Da bi prevajalcem in jezikoslovcem pri iskanju slovenskih ustreznikov olajšali delo, smo se na podlagi korpusnega pristopa lotili izdelave dvojezične šahovske terminološke baze. S šahom se eden od avtorjev prispeva tudi sam dejavno ukvarja, kar je prispevalo k motivaciji za raziskavo in vsebinskim izhodiščem.

Terminologija je veda, ki preučuje specializirano izrazje določenega strokovnega področja, imenovano termini. Poleg tega so njen predmet obravnave tudi pojmi in njihova razmerja ter poimenovanja v različnih jezikih, eden od glavnih ciljev pa je izdelava terminoloških priročnikov. Tako jo lahko označimo tudi kot normativno vedo, saj z izdajanjem priročnikov predpisuje rabo izrazja in pripomore pri postopku terminološke standardizacije (povzeto po Vintar, 2017: 17–18).

Pri zbiranju terminoloških podatkov smo izbrali korpusni pristop, ki v zadnjih letih prevladuje na področju terminografije. Večina gradiv, iz katerih črpamo jezikovne podatke, je danes prostodostopnih. Najhitrejši in najlažji način pri opisovanju jezika je zato s pomočjo programske opreme, ki omogoča analizo besedila (npr. *Sketch Engine*), in izdelavo lastnega korpusa, iz katerega enostavno pridobimo sezname besed, ki jih nato poljubno urejamo, samodejno luščimo termine in dalje analiziramo (povzeto po Vintar, 2017: 83).

Pri projektu sta nam zelo pomagala šahovska mojstra Iztok Jelen in Matjaž Mikac, svetovala nam je tudi mojstrica Monika Rozman.

2. Namen članka

Namen članka je opisati projekt gradnje dvojezične terminološke baze, ki smo jo ustvarili v okviru predmeta Terminologija. Kot prevajalci se zavedamo, da so dandanes jezikovni viri izjemno pomembni, zato smo tudi sami skušali ustvariti koristen vir, osnovan po sodobnem jezikoslovnem pristopu. Projekt razumemo tudi kot nadaljevanje že opravljenega dela na področju slovenske šahovske terminologije, hkrati pa slovenskemu prostoru približamo tudi angleške termine. Želimo spodbuditi k nadaljnji gradnji slovenskih in večjezičnih šahovskih priročnikov.

3. Oris področja in sorodne raziskave

Šah je okoli 1500 let stara strateška namizna igra, ki jo dandanes uvrščamo tudi med šport in je pestro interdisciplinarno področje. Obravnavajo ga številna druga področja in opravljajo aktualne raziskave, kot na primer psihologija (povezava osebnosti, vsakdanjega življenja in šaha, gl. Krivec, 2021), matematika (šah in matematika, gl. Grosar, 2017), nevrologija (šah in avtizem, gl. Gomes de Sousa, 2021), robotika (šahovski robot, gl. Goldman et al., 2021), računalništvo (šah in umetna inteligenca, gl. Guid, 2010), sociologija (ženske in spolna enakost v šahovskem svetu, gl. Vishkin, 2022), pedagogika (vpliv šaha na učenje tujih jezikov, gl. Harazińska in Harazińska, 2017) in podobno.

Po mnenju šahovskega mojstra Matjaža Mikaca (VIR 1) ima šah več dimenzij: je igra, spada pod znanost, umetnost in predvsem šport. Sicer se nekateri z zadnjim ne strinjajo, a Mikac pravi, da pogosto kritizirana premajhna fizična aktivnost v šahu ni edini kriterij, po katerem se neka disciplina uvršča med šport. Tako kot druge športne discipline ima tudi šah bogato tekmovalno tradicijo (svetovna prvenstva, šahovska olimpijada, šolska tekmovanja) ter moramo biti za partije dobro telesno in umsko pripravljene (npr. za več ur dolge partije).

Šah ima v Sloveniji bogato tradicijo, od konca 19. stoletja do danes smo kot narod beležili izjemne dosežke,

ki sodijo v svetovni vrh, npr. uspeh Josipa Plahute, Milana Vidmarja, Luke Leniča in Laure Unuk (povzeto po Jelen, 2006: 10–12). Šahovski vele mojster Marko Tratar (2003: 4) navaja, da je »[š]ah /.../ v slovenskem časopisu 20. stoletja vseskozi imel svoj prostor, tako po svoji tekmovalni plati /.../ kot tudi zaradi svojih umetniških in znanstvenih ter pedagoških razsežnosti.«

V zadnjih letih (največ v času pandemije koronavirusa med letoma 2020 in 2021) pa so številni dejavniki pripomogli k večji priljubljenosti in razširjenosti šaha po vsem svetu. Velik globalni vpliv je imela serija *Damin gambit* (Frank, 2020; gl. Jurc, 2020), ki na primeru fiktivne zgodbe realno ponazarja zaničljiv odnos do žensk v šahovskem svetu 20. stoletja, tudi vse partije in dvoboji so iz šahovskega vidika prikazani pravilno (Loeb McClain, 2020). Na najstnike in mlade odrasle, pa tudi ostale, je močno vplivala platforma Twitch za oddajanje raznih vsebin v živo (Johannson, 2021). Na njej nekateri vele mojstri in drugi šahisti v živo izobražujejo in razvedrijo tudi do več deset tisoč gledalcev. Med največjimi so Hikaru Nakamura (profil *GMHikaru*), Alexandra in Andrea Botez (*BotezLive*) ter za slovenski prostor Laura Unuk, Teja Vidic in Lara Janželj (*Checkitas*). Tudi štiri spletna amaterska šahovska tekmovanja *PogChamps* so zelo pripomogla k veliki gledanosti šaha, saj so na njih sodelovali popularni oddajalci vsebin (»streamerji«) s Twitcha in Youtuba (Johannson, 2021; gl. VIR 2). Po mnenju Matjaža Mikaca (VIR 1) učinek omenjenih dejavnikov na šah v Sloveniji ni bil tako močan in očiten, saj smo kot narod šahovsko že dobro razviti.

3.1. Šahovska terminologija

Z etimologijo nekaterih slovenskih in tujejezičnih šahovskih terminov se je ukvarjal pravnik Leonid Pitamic (1950). Navaja, da večina terminov izvira iz latinščine, arabščine in perzijsčine, ti pa so se pod vplivom kulturno-političnega dogajanja v Evropi od 12. stoletja dalje v evropskih jezikih razvijali različno. Nekateri termini iz več jezikov imajo dokaj podoben izvor (npr. *šah* iz srednjeveškega latinskega *scacci*), nekateri pa precej različnega in s tem tudi drugačen dobesedni pomen (npr. termini za *lovca*: ang. *bishop* 'škof', nem. *Läufer* 'tekač', fr. *fou* 'norec', rus. *слон* 'slon'). Pitamic navaja, da so besede *šah*, *šahovnica* in *ček* izrazoslovno vplivale na nekatere besede v več evropskih jezikih s področja prava, gospodarstva in finančništva (npr. današnja fr. beseda za šahovnico *échiquier*, ki je povezana z najvišjim sodiščem *Echiquier* v stari Normandiji; povzeto po Pitamic, 1950: 173–204).

Slovenska šahovska terminologija je nastajala pod vplivom srbsčine, iz nje so prevzemali in prevajali stari slovenski šahovski mojstri, kot je Milan Vidmar (gl. Vidmar, 1946; 1951). Njihova spoznanja (in del teorije hrvaškega šahista Vladimirja Vukovića, gl. 1978; 1990) pa je v več prispevkih za učni načrt šahovskega izbirnega predmeta za osnovne šole zbral šahovski mojster Iztok Jelen (VIR 3; VIR 10; gl. Jelen, 2004a; 2004b).

Šahovska terminologija je v manjši meri večjezična, saj so se v večini jezikov uveljavili nekateri tujejezični termini iz francoščine (*en passant*, *j'adoube*), nemščine (*Zwischenzug*, *Fingerfehler*, *Blitz*) in italijanščine (*fianchetto*, *intermezzo*). V žargonu slovenskih šahistov pa lahko zasledimo tudi hrvaške (*pješak/pijun*), srbske (*dirigovanje*) in ruske termine (*neuuka* 'peška'), kar je

verjetno ostalo še iz časov Jugoslavije in Sovjetske zveze, ko je imel šah velik (pogosto tudi politični) pomen in so o njem večkrat poročali v medijih (VIR 1).

S šahovsko terminologijo so se ukvarjale že številne raziskave, ki so pokazale kompleksnost področja in njegovega izrazoslovja. Adylova (2017: 8) navaja, da je že samo na šahovskem terminološkem podpodročju o šahovskih otvoritvah svoja strukturalna klasifikacija terminov (dvo-, tri-, štiri- in večkomponentna poimenovanja otvoritev), podobno velja tudi za ostala šahovska podpodročja (središčnica, končnica, taktike ipd.). Karayev (2016: 103) opisuje, da so nekateri splošni izrazi prešli v šahovsko terminologijo (npr. *to calculate* 'računati'), nekateri pa z determinologizacijo tudi iz področja šaha v splošni jezik, ki se običajno uporabljajo v prenesenem pomenu (v slovenščini npr. *imeti nekoga v šahu/matu/patu*). V nadaljevanju (2016: 103) navaja, da ljudje šah velikokrat asociirajo z vojno in politiko, zato se šahovska terminologija v prenesenem pomenu pogosto omenja tudi v nešahovskih kontekstih. Avtor se opre na novinarstvo in z njim povezan publicistični jezik: »Naša vlada kakor kmet ne gre nazaj« (*Moskovskij Komsomolets*, 21. 1. 2005). Dodaja, da fenomen prehajanja šahovske terminologije v splošni jezik ni nič nenavadnega, saj je ravno to značilno že za športno terminologijo (v splošnem jeziku uporabljamo npr. *napad*, *podajanje žoge*, *zadetek v črno* ipd.). Tudi Zhuravleva in Vlavatskaya (2021: 534) navajata, da šahovska terminologija ni omejena izključno na področje šaha (za šah specifični izrazi so npr. *šah*, *šah mat*, *pat*, *fianketo*), temveč se razteza na celotno športno sfero (npr. *zmaga*, *poraz*, *napad*, *obramba*, *sodnik*).

3.2. Jezikovni viri šahovske terminologije

Skoraj vsaka (večja) angleška spletna stran za igranje šaha in tudi druge spletne šahovske strani imajo vodnike, glosarje in ostale vire za učenje šaha, tam pa najdemo tudi sezname terminologije z definicijami, slikami ipd. (npr. na chess.com, lichess.org, chess24.com). Šahovski mojster Iztok Jelen (VIR 3) se strinja, da je virov za angleščino veliko, spletni so dobro dostopni, a se med seboj lahko zelo razlikujejo. Pravi, da je težko določiti njihovo verodostojnost, saj so definicije lahko različne, nekatere zelo splošne, druge natančnejše; avtor ni znan, ne navajajo virov informacij in ne opredelijo, kako je glosar nastal (npr. korpusni pristop). Ravno tako je vprašljiv nabor terminov, saj nekateri glosarji opisujejo kolokacije in druge besedne zveze kot termine (*control of the center* 'nadzor/varovanje središča'), drugi dodajajo tudi žargonizme (*cheapo* 'lahka past') in celo novotvorjenke (*Botez Gambit* 'nenamerna žrtev dame', ki ga je izumila šahistka Alexandra Botez; VIR 14). Nekaterih terminov, ki jih zasledimo v spletnih glosarjih, pa v našem korpusu sploh ni in jih na spletu najdemo zgolj v drugih glosarjih (torej obstajajo le v teoriji) in ne v dejanski rabi, npr. *knight fork windmill* (podvrsta taktike *windmill*). Za splošnega uporabnika so spletni viri uporabni in dovolj natančni, za jezikoslovne namene pa so zanesljivejši glosarji iz šahovskih knjig.

Sami smo se največ opirali na angleška glosarja iz knjig *Chess For Dummies* (Eade, 2016) in *Winning Chess Openings* (Seirawan, 2016) priznanega ameriškega šahista Yasserja Seirawana. Iztok Jelen priporoča *The Oxford Companion to Chess* (Hooper in Whyld, 1992).

Za slovenščino smo od spletnih virov zasledili glosarja *Šahovsko izrazoslovje* na portalu ICP (VIR 4) in *Šahovsko*

izrazoslovje na Wikipediji (VIR 5), ki imata velik nabor terminologije in sta za splošnega uporabnika dovolj natančna. Zanesljivejši so prispevki iz osnovnošolskega učnega načrta za izbirni predmet šaha Iztoka Jelena (VIR 10; 2004a; 2004b), ki vsebujejo pravila igre, obširno teorijo in slovenske termine. Avtor sam pa priporoča tudi Slovar slovenskega knjižnega jezika ter kot pomoč za nadaljnjo raziskovanje še rusko enciklopedijo *Šahmaty, Enciklopedičeski slovar* (1990) in hrvaški prevod enciklopedije *Golombek's Encyclopedia of Chess* (Golombek, 1980).

4. Metoda

Glavni cilj našega projekta je bila izdelava dvojezičnega šahovskega glosarja oz. terminološke baze, ki bi nastala na podlagi angleškega in slovenskega korpusa besedil. Pri izdelavi smo se odločili za korpusni pristop. Želeli smo raziskati dejansko rabo šahovskih terminov v obeh jezikih, v bazo vključiti najpogostejše termine v rabi in gesla opremiti z definicijami, kolokacijami, zgledi rabe, podatki o statusu in morebitnimi opombami. Na podlagi angleškega korpusa smo zgradili angleško terminološko bazo, nato pa smo z uporabo slovenskega korpusa dodali slovenske terminološke ustreznike in jih opremili z relevantnimi informacijami.

4.1. Korpusni pristop

Terminološka baza je zasnovana po korpusnem pristopu, kar pomeni, da smo jezikovne podatke zanj pridobili iz korpusa, tega pa smo zgradili in analizirali v orodju *Sketch Engine*. Za ta pristop smo se odločili, ker je lažje ustvariti korpus besedil in ga s pomočjo računalniških konkordanc analizirati ter tako opisovati jezik določenega strokovnega področja, kot pa to početi na stari način z listkovnim gradivom (Logar in Vintar, 2008: 5). Korpus, v katerega so zajeta različna besedila z nekega področja, lahko v dovolj velikem obsegu služi kot reprezentativni vzorec jezika ter daje vpogled v dejansko rabo jezika. Takšen pristop ni le lažji, temveč tudi sodobnejši in hitrejši ter tako uporabniku prijaznejši (Logar in Vintar, 2008: 14). Že samo z osnovno analizo korpusa v orodju *Sketch Engine* dobimo seznam besed, ki ga nato lahko poljubno urejamo za nadaljnjo analizo (abecedno, po dolžini itd.), in podatek o pogostosti pojavitve besed, ki je pri prepoznavanju tipičnih terminoloških vzorcev posebej zaželen (Vintar, 2017: 84). Če pa je korpus lematiziran in oblikoskladenjsko označen, ga lahko analiziramo še podrobneje, npr. izberemo možnost, da se prikažejo vsi prislovi, pridevniki, predlogi itd., ki se pojavljajo ob nekem geslu, in tako ugotavljamo, katere kolokacije so najpogostejše (Logar in Vintar, 2008: 5). Programi za analizo korpusov so opremljeni s funkcijami, ki samodejno luščijo ključne besede in termine, eno- in večbesedne. Tako dobimo nabor terminov, uporabnik jih nato le še ročno pregleda in neprimerne odstrani.

Korpusni pristop danes ni nujno potreben le pri gradnji terminoloških priročnikov, temveč tudi pri gradnji kakršnih koli jezikovnih priročnikov, ki želijo predstaviti aktualno stanje jezika (Gantar, 2004: 170). Poleg avtomatizacije leksikografskih postopkov so njegove prednosti še informacija o sobesedilu in rabi ter možnost izločanja irelevantnih informacij (Gantar, 2004: 177).

4.2. Angleški in slovenski korpus

Za namene projekta smo ustvarili dva korpusa, angleškega in slovenskega. Cilj pri zbiranju besedil je bil, da dosežemo čim boljšo zastopanost terminologije, zato smo izraze razdelili po terminoloških podpodročjih (taktika, strategija, otvoritev, končnica in ostalo) in za vsako vključili približno enako število besed. Pri zbiranju virov smo pazili, da smo zajeli tako splošne kot tudi specializirane šahovske vire ter po vsebini pokrili vseh pet podpodročij. Z različnostjo in enakomerno zastopanostjo besedil smo iz korpusa želeli izluščiti relevantne termine, ki bi bolje odlikovali dejansko rabo, in dobiti natančnejše podatke o pogostosti rabe. V korpus nismo zajeli takšnih virov, ki vsebujejo veliko (ali izključno) definicij, kot so na primer glosarji, in takšnih, ki poleg šaha zajemajo še ostala, za nas irelevantna področja (in s tem tudi termine). Kljub temu gre za omejen nabor virov, saj smo v slovenski korpus vključili le prostodostopne spletne vire, v angleškega pa poleg takih tudi nekatere knjige v formatu PDF.

Slovenski korpus obsega 139.964 besed in je sestavljen iz 55 besedil. Vsi viri so prostodostopni na spletu. Za namene čim večjega nabora terminologije je največ spletnih prispevkov o šahovski teoriji, ostalo pa so splošni šahovski članki. Slovenskih knjig o šahu nismo mogli vključiti, saj te na spletu niso prostodostopne, zato je korpus v primerjavi z angleškim bistveno manjši. Korpus obsega članke različnih tem, od tega jih je 28 o pravih igranja (npr. VIR 6), strategiji posameznih delov igre (npr. VIR 7), figurah, zgodovini šaha in splošno (npr. VIR 8; VIR 9). Vključili smo tudi 10 prispevkov s portala ICP (npr. VIR 4) in 17 iz spletne učilnice za šah kot izbirni predmet v osnovnih šolah (VIR 10).

Angleški korpus obsega 869.592 besed in je sestavljen iz 21 besedil. Tako kot slovenski tudi ta pokriva ogromno teorije o posameznih delih igre (otvoritev, središčnica in končnica, npr. VIR 11), strategiji in taktiki ter pravilnik svetovne šahovske zveze FIDE (VIR 12) – omenjena vsebina pa je tako v spletnih virih kot tudi knjižnih. V korpusu je 7 daljših spletnih člankov (npr. VIR 13), dodali pa smo tudi 14 šahovskih knjig oziroma priročnikov v formatu PDF (npr. Eade, 2016). Ker so knjige mnogo daljše od člankov, ima angleški korpus v primerjavi s slovenskim manj besedilnih vnosov, a obsega veliko več besed.

5. Terminološka baza

Pri luščenju, določevanju in razvrščanju terminov smo naleteli na nekaj težav. Pri tem nam je pomagala šahovska mojstrica Monika Rozman.

5.1. Težave z luščenjem terminov

Program je samodejno izluščil 1000 eno- in večbesednih terminov. Med njimi je bilo veliko izrazov, ki niso bili termini, zato smo morali sezname prečistiti.

S terminoloških seznamov smo odstranili naslednje (primeri so iz angleških):

napačno zaznane besede	<u>manjkajoči deli besed</u> <i>agonal, advan, endg</i> <u>napačno branje</u> <i>parry</i> (namesto <i>Garry</i> (<i>Kasparov</i>))
glava in noga knjige	<i>dummies</i> (iz <i>Chess for dummies</i>), <i>Dvoretzky</i> (avtor), 2010 (letnica)
poteze in koordinate	<u>poteze kmetov</u> (tudi oznake polj) <i>f4, e4, g5</i> <u>poteze figur</u> <i>Ke6, Ra4, o-o; exd5, cxd4</i> <i>xf6</i> (le delni zapis poteze)
sestavljene poteze in koordinate	<u>poimenovanje obeh polj</u> <i>f4-f5, b7-b5</i> <u>diagonale</u> <i>a2-g8, b1-h7</i> (<i>the b1-h7 diagonal</i>)
kombinacije črk in drugih izrazov	<i>c-pawn, d6-pawn, f-file, e4-square</i>
imena in priimki šahistov	<i>Dvoretzky, Karpov, Rubinstein</i> (po znanih šahisti se imenujejo nekatere otvoritve, variante ipd.)
splošni izrazi	<i>USSR, USCF</i>

Tabela 1: Neterminološki izrazi z angleškega seznama izluščenih terminov.

Menimo, da je do težav z napačno zaznavo besed prišlo zato, ker so bila nekatera besedila v težje berljivem formatu. Starejše knjige vsebujejo tudi stiliziran tisk, pri katerem so zaradi poudarka ali prostorske prerazporeditve nekatere besede napisane narazen, npr. *n o r p*, te pa so bile zaznane kot večbesedni termin, čeprav nimajo pomena. Orodje *Sketch Engine* je zaradi ponavljanja informacij v glavi in nogi knjig izluščilo tudi naslove, poglavja, strani, imena igralcev idr., ki so za nas irelevantne informacije.

Najpogosteje izluščeni izrazi na seznamu so bile šahovske poteze in koordinate. To pa zato, ker so večinoma iz teh informacij sestavljene šahovske knjige, te pa so korpusu prispevale največ besed. Šahovske knjige poleg uvoda nimajo "konkretnega" besedila, kakršnega smo vajeni v člankih. Polne so diagramov s pozicijami, na podlagi katerih avtor razlaga partije, s pomočjo njih pa se učimo šahovskih otvoritev, strategije, taktik ipd.

5.2. Izbiranje terminov

Ob razvrščanju terminov v pet podpodročij (taktika, strategija, otvoritev, končnica in ostalo) smo naleteli na težave, ki so v terminologiji pogoste. Pri nekaterih enobesednih terminih smo se težko odločili, ali gre za splošni izraz ali pa je beseda šahovski termin, npr. *take* 'vzeti', *diagonal* 'poševnica', *rank* 'vrsta'. Največ težav smo imeli z ugotavljanjem, ali gre pri večbesednih terminih za svoj termin ali le kolokacijo, npr. *weak pawn* 'šibek kmet', *isolated pawn* 'osamljeni kmet', *center square/central square* 'središčno polje'.

Pozorni smo bili tudi na termine, pri katerih je prišlo do skladenjskih, pomenskih ali oblikoslovnih variant. Izrazi *to defend, defense, defensive* 'braniti, obramba, obrambni' se

vsi uporabljajo zelo pogosto, tudi v različnih kontekstih (npr. *defense* je lahko del imena otvoritve; *Sicilian Defense* 'sicilijanska obramba'). Težko je določiti, ali gre pri različnih besednih vrstah za samostojne termine ali pa so variante enega termina.

Nekateri termini opisujejo pojav, figuro, premik ipd., ki se lahko uvrsti v več podpodročij. Kmet je na primer pomemben v otvoritvi, središčnici in tudi končnici; z njim lahko izvedemo nekaj "posebnih potez" (*pretvorba kmeta, vzetje na prehodu*), torej sodi na več podpodročij. Nekaterih terminov pa nismo mogli uvrstiti v nobeno od predvidenih podpodročij (*črni, beli*). Težav smo se delno rešili tako, da smo uvedli podpodročje *ostalo*. V veliko pomoč sta nam bila Monika Rozman in Iztok Jelen, slednji je tudi pregledal ves glosar in nam priskrbel zanesljive terminološke vire.

5.3. Izdelava terminološke baze

Potem ko smo izbrali termine in jih razvrstili na ustrezna podpodročja, smo se lotili gradnje terminološke baze. Najprej smo v programu *SDL MultiTerm* ustvarili dvojezično bazo in v angleškem jeziku določili strukturo vnosa, ki je tudi v skladu s standardom TBX. Na raven vnosa smo dodali šahovsko podpodročje (*opening, endgame, strategy, tactics, other*), na raven jezika definicijo in opombe, na raven samega termina pa rabo, status (*obsolete, colloquial, preferred, standard, variant*) in opombe. Za opredelitev podpodročja smo se odločili zato, da lahko natančneje ločimo, kateri termini spadajo v posamezno fazo šahovske igre in kaj termin sploh predstavlja (ali gre za potezo, figuro, taktiko ipd.), za status termina pa zato, da opozorimo na neustaljenost ali žargonsko rabo nekaterih terminov.

Najprej smo vnesli angleške termine in jim dodali definicije. Napisali smo jih po zgledu zanesljivih glosarjev iz šahovskih knjig, največ iz *Chess For Dummies* (Eade, 2016), in *Winning Chess Openings* (Seirawan, 2016), da so za naše potrebe bolj razumljive, pomagala nam je tudi Monika Rozman. Na podlagi korpusa smo gesla opremili še z dodatnimi informacijami (podpodročje, kolokacije idr.). Nato smo s pomočjo slovenskega korpusa in po posvetu s šahovskimi mojstri vpisali še slovenske terminološke ustreznike, kolokacije, primere rabe ipd.

Terminološka baza vsebuje 77 vnosov, od tega 82 angleških terminov s 77 definicijami in nekaterimi sopomenkami ter 109 slovenskih ustreznikov. Vsak termin vsebuje definicijo v angleščini in opredelitev podpodročja, velika večina pa tudi kolokacije, status, rabo in po potrebi opombe. Pri pregledu in širitvi baze nam je pomagal Iztok Jelen. Slovenskih definicij nismo dodali, saj nismo našli dovolj virov, ki bi vsebovali definicije za večino našega nabora slovenskih terminov, tako pa smo namesto svojega pisanja definicij to raje izpustili. Prizadevamo si, da bi v bodoče s pomočjo mojstrov in npr. Šahovske zveze Slovenije tudi to vrzel zapolnili.

Za podpodročje otvoritve smo vnesli termine, ki so značilni za ta del igre (sem spadajo tudi imena otvoritev), npr. *gambit, castling, Spanish Game, Sicilian Defense* 'gambit, rokada/rošada, španska otvoritev, sicilijanska obramba'. Pri končnicah smo vnesli termine možnih izidov igre, nekatere matne vzorce in poimenovanja določenih končnic, npr. *checkmate, stalemate, back-rank mate, Lucena position* 'šah mat, pat, mat na osnovni vrsti, Lucenova pozicija'. Podpodročje strategije obsega termine, ki jih največkrat srečamo v središčnici (*middlegame*), ko se

tvorijo pomembni strateški načrti, npr. *position, square, diagonal, file, kingside, zugzwang, tempo* 'pozicija, polje, poševnica, navpičnica, kraljevo krilo, nujnica, tempo'. Pri taktikah smo vključili osnovne taktične vzorce *fork, skewer, discovered attack, sacrifice* 'vilice, linijski udar, odkriti udar, žrtev' ipd. Dodali smo še podpodročje *ostalo*, da bi se izognili nekaterim težavam pri razvrščanju terminov na podpodročja. Tukaj zajamemo šahovske figure, posebne poteze, nazive, akronime, npr. *king, queen, promotion, grandmaster, arbiter, chessboard* 'kralj, dama, pretvorba kmeta, velemejster, sodnik/sodnica, šahovnica'.

Zapisali smo tudi pogoste kolokacije, npr. *kingside attack, strong bishop, lead in development* 'napad na kraljevem krilu, močni lovec, razvojna prednost'. Če je bila sama raba termina dvoumna, smo omenili tudi, ali se termin uporablja kot glagol, samostalniki ali pridevniki (npr. *checkmate* 'šah mat' je v angleščini lahko glagol ali samostalniček). Pri terminu *fianchetto* 'fianketo' smo dodali tudi zgled pravilne in napačne izgovorjave v angleščini: /ˈfɪənˈkɛtəʊ/, */ˈfɪənˈtʃɛtəʊ/ in pravilne slovenske /ˈfianˈketo/.

The screenshot shows the MultiTerm interface for adding a new term. At the top, it displays 'Entry Id: 59' and 'subfield: endgame'. Below this, there are two sections: 'ENGLISH' and 'SLOVENIAN'.
In the 'ENGLISH' section, the definition is 'A position in which a player's king is in check and the player has no legal move (i.e. cannot move out of or escape the check)'. The note is 'noun or verb'. The term 'checkmate' is added, and 'mate' is also added with a status of 'variant' and usage 'Scholar's mate, smothered mate, mating pattern.'
In the 'SLOVENIAN' section, the term 'šah mat' is added with a note 'Če gre za dvojni udar na kralja in damo, pravimo žargonsko 'šah šeh', če gre za dvojni udar na kralja in trdnjavo, pa 'šah Suh''. The term 'mat' is also added with a note 'Tudi kot glagol: matirati.', status 'variant', and usage 'Začetniški mat (žargonsko 'šuštermat'), zadušni mat, matni motiv.'

Slika 1: Primer terminološkega vnosa v MultiTermu.

Smo zagovorniki odprte znanosti, zato smo terminološko bazo objavili na repozitoriju CLARIN.SI (Grdič et al., 2022), kjer je prostodostopna v formatu TBX. Čeprav zajema le najpogostejše šahovske termine, jo vseeno upoštevamo kot doprinos k slovenski šahovski terminologiji. Zaradi terminoloških ustreznikov v dveh jezikih lahko služi kot pomoč prevajalcem in drugim jezikoslovcem pri pisanju besedil in raziskovanju šahovske terminologije. Prizadevamo si, da bi bazo v bodoče tudi razširili in nadgradili.

6. Pomanjkljivosti projekta

Baza je nastala na podlagi omejenega nabora virov. Slovenski korpus vsebuje le spletne vire, za dobro reprezentativnost pa bi bilo treba vključiti še nekaj knjižnih virov o različnih šahovskih podpodročjih. Na to smo sicer pazili pri angleškemu korpusu, a tudi pri njem bi bilo za boljšo reprezentativnost treba vključiti več virov.

Da bi projekt obdržali v obvladljivih razsežnostih, smo se pri končnem izboru terminov opirali na korpusno pogostost ter v bazo vključili le osnovne termine in nekatere dodatne informacije. Z večjima korpusoma ter s pomočjo več strokovnjakov in terminologov bi lahko bazo dopolnili ne le v številu terminov, temveč tudi v naboru kolokacij in primerov rabe. Naše definicije, način dodajanja in zapisa kolokacij ter ostale podatke bi moral pregledati še npr. terminolog in slovaropisec, da bi bila baza v skladu z ustaljenimi načini gradnje terminološke baze ali večjezičnega glossarja.

7. Sklep

Na podlagi korpusnega pristopa in izdelanih dveh korpusov smo ustvarili angleško-slovensko terminološko bazo, v katero smo vnesli 82 najpogostejše rabljenih angleških šahovskih terminov, jim pripisali 109 slovenskih ustreznikov ter jih opremili z definicijami, kolokacijami, primeri in informacijami o rabi.

Pri gradnji korpusa smo uporabili tako poljudne članke kot tudi specializirano gradivo, pri čemer smo stremeli k večji reprezentativnosti posameznih podpodročij. V angleški korpus smo vključili tudi knjižne vire, slovenski pa je bil omejen le na spletne.

Baza obsega nabor osnovnih terminov v obeh omenjenih jezikih. Prizadevamo si ustvariti obširnejša korpusa in izluščiti več terminov s kolokacijami in primeri rabe, dodati še slovenske definicije in sodelovati z več šahovskimi strokovnjaki, da bi bila baza v bodoče čim natančneje in pravilneje izdelana.

8. Literatura

- Z. T. Adylova. 2017. System Chess Nomina of Terminological Field "Debut". *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 9. Current Trends in Language Development*, 16:5–11. Pedagoška univerza Dragomanov, Kijev.
- James Eade. 2016. *Chess For Dummies*. John Wiley & Sons, New York.
- Scott Frank, režiser. *The Queen's gambit* (Damin gambit). Netflix, 2020. <https://www.netflix.com/si/title/80234304>.
- Polona Gantar. 2004. Jezikovni viri in terminološki slovarji. V: *Terminologija v času globalizacije: zbornik prispevkov s simpozija »Terminologija v času globalizacije, Ljubljana, 5.–6. junij 2003«*, str. 169–178. ZRC SAZU, Ljubljana.
- Samuel Goldman, Andrew Kwolek, Kenji Otani, Ian Ross in Jack Zender. 2021. *Chess Robot*. Univerza v Michiganu, Oddelek za strojništvo. <https://deepblue.lib.umich.edu/handle/2027.42/167650>.
- Harry Golombek. 1980. *Šahovska enciklopedija*. Prosvjeta, Zagreb. Prevod knjige: *Golombek's Encyclopedia of Chess*. 1977. Crown publishers, New York.
- Luciano Gomes de Sousa. 2021. Chess and Autism Spectrum Disorder (ASD). *Brilliant mind*, 8(4). <https://revistabrilliantmind.com.br/index.php/rcmbm/article/view/52>.

- Vili Grdič, Alja Križanec, Kaja Perme, Lea Turšič. 2022. *English-Slovenian Chess Terminology Database 1.0*, Slovenian language resource repository CLARIN.SI, ISSN 2820-4042, <http://hdl.handle.net/11356/1680>.
- Gari Grosar. 2017. *Šah in matematika*. Diplomsko delo, Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta. <https://repositorij.upr.si/IzpisGradiva.php?id=9296&lag=eng>.
- Matej Guid. 2010. *Znanje in preiskovanje pri človeškem in računalniškem reševanju problemov*. Doktorsko delo, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za računalništvo in informatiko. http://eprints.fri.uni-lj.si/1113/1/Matej_Guid.disertacija.pdf.
- Joanna Harazińska in Anna Harazińska. 2017. Chess-play as the effective technique In foreign language training. *Applied Researches in Technics, Technologies and Education*, 5(3):238–242. <https://www.readcube.com/articles/10.15547%2Fartte.2017.03.012>.
- David Hooper in Kenneth Whyld. 1992. *The Oxford Companion to Chess*. Second edition. Oxford University Press, Oxford in New York.
- Iztok Jelen. 2004a. *Splošno-teoretska šahovska izhodišča izbirnega predmeta*. Skupnosti SIO. Spletna učilnica *Šah 7.–9. razred*, poglavje 6. <https://skupnost.sio.si/course/view.php?id=2138>.
- Iztok Jelen. 2004b. *Iz teorije kombinacij*. Iz osebne arhiva Matjaža Mikaca.
- Iztok Jelen. 2006. *Šah in primerjalna analiza stanja šaha v Sloveniji*. Slovenska šahovska zveza. Iz osebne arhiva Matjaža Mikaca.
- Erik Johannson. 2021. *Chess and Twitch: Cultural Convergence Through Digital Platforms*. Magistrsko delo, Univerza v Södertörnu, School of Culture and Education, Media and Communication Studies. <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1563119&dswid=6255>.
- Ana Jurc. 2020. *Damin gambit: kako posneti napeto nadaljevanko o šahu?* MMC RTV SLO. <https://www.rtvsllo.si/kultura/gledamo/damin-gambit-kako-posneti-napeto-nadaljevanko-o-sahu/543529>.
- Assylkhan Agbayevich Karayev. 2016. Specifics of chess terminology. *Science, technology and Education*, 6(24):102–105. LCC Olympus, Moskva.
- Jana Krivec. 2021. *Improve your life by playing a game : learn how to turn your life activities into lifelong skills!* Thinkers Publishing, Landegem.
- Dylan Loeb McClain. 2020. *I'm a Chess Expert. Here's What 'The Queen's Gambit' Gets Right*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2020/11/03/arts/television/chess-queens-gambit.html>.
- Nataša Logar in Špela Vintar. 2008. Korpusni pristop k izdelavi terminoloških slovarjev: od besednih seznamov in konkordanc do samodejnega luščenja izrazja. *Jezik in slovnstvo*, 53(5):3–17.
- Leonid Pitamic. 1950. Šah v pravnem izrazoslovju. *Razprave. [Razred 2], Razred za filološke in literarne vede = Dissertationes. Classis 2, Philologia et litterae / Academia scientiarum et artium Slovenica*, 1:173–204. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana.
- Yasser Seirawan. 2016. *Winning Chess Openings*. Everyman Chess, London.
- Šahmaty. Enciklopedičeski slovar*. 1990. Sovetska enciklopedija, Moskva.
- Marko Tratar. 2003. *Šah v slovenskem časopisu*. Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede. <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Tratar-Marko.PDF>.
- Milan Vidmar. 1946. *Razgovori o šahu z začetnikom*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Milan Vidmar. 1951. *Pol stoletja ob šahovnici*. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Špela Vintar. 2017. *Terminologija: terminološka veda in računalniško podprta terminografija*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana.
- VIR 1 = Intervju z Matjažem Mikacem, intervjujal Vili Grdič. 4. avgust 2022, Ljubljana.
- VIR 2 = *Chess.com Launches PogChamps With Top Twitch Streamers*. chess.com. <https://www.chess.com/news/view/chess-com-pogchamps-twitch-rivals>.
- VIR 3 = Osebna korespondenca z Iztokom Jelenom, kontakt preko e-pošte. 5.–10. avgust 2022.
- VIR 4 = Spletni šahovski portal ICP. Arhivirano 12. 4. 2021 na [archive.org](https://web.archive.org/web/20210412125215/http://www.icp-si.eu/krozek/index.php?tip=glosar). <https://web.archive.org/web/20210412125215/http://www.icp-si.eu/krozek/index.php?tip=glosar>.
- VIR 5 = *Šahovsko izrazoslovje*. Wikipedija. https://sl.wikipedia.org/wiki/%C5%A0ahovsko_izrazoslovje.
- VIR 6 = *Šahovska pravila*. Wikipedija. https://sl.wikipedia.org/wiki/%C5%A0ahovska_pravila.
- VIR 7 = *Šahovska strategija in taktika*. Wikipedija. https://sl.wikipedia.org/wiki/%C5%A0ahovska_strategija_in_taktika.
- VIR 8 = *Slovenske šahistke v Jugoslaviji*. radiostudent.si. <https://radiostudent.si/kultura/repetitio/slovenske-%C5%A1ahistke-v-jugoslaviji>.
- VIR 9 = Mitja Rizvič. 2016. *Avtomatsko odkrivanje zanimivih šahovskih problemov*. Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za računalništvo in informatiko. <https://core.ac.uk/download/pdf/151478793.pdf>.
- VIR 10 = Učni načrt za izbirni predmet šaha, spletna učilnica *Šah 7.–9. razred*. Skupnosti SIO. <https://skupnost.sio.si/course/view.php?id=2138>.
- VIR 11 = *Chess endgame*. Wikipedija. https://en.wikipedia.org/wiki/Chess_endgame.
- VIR 12 = *FIDE laws of chess*. International chess federation. <https://handbook.fide.com/chapter/E012018>.
- VIR 13 = *Chess opening*. Wikipedija. https://en.wikipedia.org/wiki/Chess_opening.
- VIR 14 = *Terms*. chess.com. <https://www.chess.com/terms>.
- Allon Vishkin. 2022. Queen's Gambit Declined: The Gender-Equality Paradox in Chess Participation Across 160 Countries. *Psychological Science (2022)*, 33(2):276–284. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/09567976211034806>.
- Vladimir Vuković. 1978. *Škola kombiniranja*. Šahovska naklada, Zagreb.
- Vladimir Vuković. 1990. *Uvod u šah na osnovi opće šahovske teorije*. Šahovska naklada, Zagreb 1990.
- Irina Nikolaevna Zhuravleva in Marina Vitalevna Vlavatskaya. 2021. Structural model of chess terms in English. *Science, technology and Education*, 2(87):534–539. LCC Olympus, Moskva.